

УДК 316.7

КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Танчер Віктор Володимирович

*доктор філософських наук, професор,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2291-1767
vtancher@gmail.com*

Надіслано:

15.03.2019

Рецензовано:

25.03.2019

Прийнято:

05.04.2019

Пропонується розгляд соціологічної концептуалізації феномену ідентифікації у сучасному соціокультурному світі. За умов змін культурних порядків в нашій країні, «культурних війн» в глобалізованому світі – ідентифікаційні процеси привертають усе більше уваги дослідників. Соціологи вказують, що успішність соціальних перетворень співвідноситься із участю в культурі, з визначеннями культурної ідентичності індивідів, яка спрямовує людську діяльність, та забезпечує соціокультурне «цементування» спільного життя. Актуалізуються проблеми культурного громадянства та ідентифікації в контексті формування глобальної культури нашого часу. У цьому світлі аналізуються постмодерністські витлумачення культурних ідентичностей, де наголошується на мозаїчності, багатоскладовості та не уникненності розмаїтості культурних ідентичностей в «ситуації постмодерну». Також розглядається цей феномен у площині «культуральної соціології» Дж. Александера. Висвітлюється «політика ідентичності» в інтерпретації Ф. Фукуями. Представляється аргументація виникнення «нової племінності» (неотрайболізму) в концепції М. Маффесолі, котра ґрунтується на специфікованій культурній ідентичності. Усі наведені погляди та оцінки ідентифікаційних процесів, що досліджуються в сучасних соціумах, дозволяють зробити узагальнення щодо місця та значення культурної ідентифікації в сучасному суспільному розвитку.

Ключові слова: культурна ідентичність; ідентифікація; постмодерністська соціологія; культуральна соціологія; глобалізація; полікультурні соціуми; цінності, спосіб життя; гібридизація культур; неотрайболізм.

Tancher Victor, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Cultural identity in polycultural society

Sociological conceptualization of identification phenomenon in frame of modern socio-cultural world is proposed to be analyzed in this article. Contemporary researchers pay more and more attention to the identification processes, facing the stage of cultural patterns change in our country, as well as the global “cultural war” in a globalized world. Sociologists argues that the success in social transformations correlates with the level of inclusion in cultural life, as well as individual cultural identity definitions, guiding human activity and providing socio-cultural “cementing” of common life. Problems of cultural citizenship and cultural identification are being actualized in the context of contemporary global culture formation. In this light, postmodern interpretations of cultural identities are being analyzed, with emphasis on mosaics, ambiguity and inevitable state of diversity of cultural identities in “postmodern situation”. This phenomenon is analyzed from the viewpoint of J. Alexander’s “cultural sociology”, as well as F. Fukuyama’s “identity policy” interpretation. The arguments in favor of emergence of “new tribalism” (neotribalism) are presented, based on a specific cultural identity concept of M. Maffesoli. These concepts and analysis of identification processes, being investigated in contemporary societies, allow to make a general conclusion regarding the importance of cultural identity and its position in contemporary social development.

Key words: identity; identification; postmodern sociology; cultural sociology; globalization; polycultural societies; values; neotribalism; ways of life.

Танчер Виктор Владимирович, доктор философских наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Культурная идентичность в поликультурных обществах

Предлагается рассмотрение социологической концептуализации феномена идентификации в современном социокультурном мире. В условиях изменения культурных порядков в нашей стране, «культурных войн» в глобализованном мире – все больше внимания исследователей привлекают идентификационные процессы. Социологи указывают, что успешность социальных преобразований соотносится с участием в культуре, с определением культурной идентичности индивидов, которая направляет человеческую деятельность, и обеспечивает социокультурное цементирование совместной жизни. В свете этого анализируются постмодернистские истолкования культурных идентичностей, где подчеркивается мозаичность, многоукладность и неизбежность разнообразия культурных идентичностей в «ситуации постмодерна». Также рассматривается этот феномен в плоскости

«культуральной социологии» Дж. Александера. Освещается «политика идентичности» в интерпретации Ф. Фукуямы. Представляется аргументация возникновения «новой племенности» (неотрайболизма) в концепции М. Маффесоли, которая основывается на специфицированной культурной идентичности. Все приведенные взгляды и оценки идентификационных процессов, которые исследуются в нынешних социумах, позволяют сделать обобщение относительно роли и места культурной идентификации в современном общественном развитии.

Ключевые слова: культурная идентичность; идентификация; постмодернистская социология; культуральная социология; глобализация; поликультурные социумы; ценности; образ жизни; неотрайболизм.

Вступ

Людина, як відомо, істота соціальна. Вона виживала і зайняла найвище місце у світі живого завдяки соціальності, здатності спільних дій. Тобто в процесі еволюції була сформована потреба в об'єднанні із себе подібними. Пошук таких відбувається за допомогою ідентифікації (з'ясуванні подібності, тотожності). З суспільним розвитком структура ідентичності ускладнювалась. Окрім соціального статусу, місця в суспільному поділі праці, в ієрархії влади, в наш час на перший план стала висуватися також участь у культурі (культурному виробництві, культурному споживанні, культурному дозвіллі...). Саме інтеграція навколо спільних цінностей, способу життя, моральних принципів, смаків, уподобань, захоплень тощо стає відправною точкою ідентифікаційних процесів, які утворюють сучасні спільноти.

Ця проблематика займає помітне місце в соціологічній аналітиці. Пропонується розгляд новітніх концептуалізацій з актуальних проблем культурних ідентифікацій у глобалізованому, багатокультурному світі сьогодення.

Формулювання цілей статті

Метою статті виступає розгляд новітніх концепцій культурної ідентичності, узагальнення її складових і чинників формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До проблем культурної ідентифікації в нашій країні звертались дослідники ІС НАН України, зокрема Н. Костенко, А. Ручка, Л. Скокова та ін. Аналіз досліджень у цій царині можна знайти в роботі «Участь у культурі: люди, спільноти, стани».

Виклад основного матеріалу

Постмодерністське бачення стану ідентичностей

Розмаїття соціокультурних ідентичностей є однією з визначальних характеристик постмодерності. На поч. 80-х рр. ХХ ст. соціологічна наукова

спільнота звертає свою увагу на нові багато складові зміни у соціокультурній реальності, котрим з часом було надане позначення «постмодерних». Виявити найбільш характерні тенденції та риси суспільства постмодерну, а також визначити «ситуацію постмодерну» запропонували в своїх працях такі соціологи як Ж. Бодрійяр, З. Бауман, У. Бек, Р. Інглхарт, Ж.-Ф. Ліотар та багато інших теоретиків-суспільствознавців наприкінці ХХ ст. Зокрема роботи Д. Келлнера, Ф. Джеймісона, Д. Харві та інших були присвячені дослідженням виникнення, специфікації та інтерпретації соціокультурних чинників «стану постмодерності». Британський соціолог С. Леш одним з перших здійснив вдалу спробу соціологічного аналізу постмодернізму як феномену західної культури (Lash, 1990, p.343). Загальнотеоретичну концепцію постмодерністського напрямку запропонував Е. Гідденс, хоча сам термін постмодерн вживалося набагато раніше.

Водночас, постмодерністських тлумачень соціальної дійсності досить багато. Головні труднощі аналізу концепцій постмодернізму зумовлені необхідністю виокремити власне соціологічний аспект постмодернізму. Аналіз низки з них переконує в тому, що найбільш соціологічними є теорії постструктуралізму М. Фуко та П. Бурдьє, постмодерністські соціальні концепції З. Баумана, Ф. Джеймісона, постмодерністські ідеї Ж. Бодрійяра, Б. Латура, М. Маффесолі та інших.

Підходи і принципи постмодерного бачення яскраво проявляються через аналіз трансформацій нинішньої соціокультурної реальності. Проте, єдиної систематизовано соціологічної теорії постмодернізму не існує. Постмодерністська соціологічна думка охоплює плюралістичні тлумачення сучасної соціальної і культурної дійсності, об'єднуючи в собі одразу декілька напрямів соціологічного теоретизування. На відміну від теорій модерного суспільства, котрі базувались, насамперед, навколо досягнень економічного розвитку та науково-технічного прогресу, що викликали радикальні зміни в царині соціального життя, постмодерна концептуалізація фокусувалась на культурних чинниках і наслідках. Сутнісні характеристики постмодерного суспільства визначаються більш ірраціональними й гнучкими формами соціальних зв'язків, відходом від ідеї прогресу, натомість наголошенням на домінантні креативності, невизначеності, непередбачуваності тощо.

Зокрема Жан-Франсуа Ліотар говорить про постмодернізм як про міждисциплінарний інтелектуальний рух, не стільки нову теоретичну парадигму, скільки новий ракурс бачення, набір концептуальних підходів до соціокультурної реальності (Lyotard, 1998, p. 49). Р. Арон з цього приводу додає, що постмодернізм – це, насамперед, тренд у свідомості розвинутих західних суспільств, для якого характерна відмова від спрямованих у майбутнє ідей прогресу, свободи, універсальності знань, раціоналістичних принципів

науково-технічного розвитку; а по-друге, усвідомлення глобального стану сучасної людності трьох останніх десятиріч ХХ ст. (Aron, 2004, p. 136). На думку Дж. Рітцера, постмодернізм «стоїть на різних рівнях» пізнання соціальної реальності і самої соціології і більше стосується нового розуміння змін у суспільстві, які сьогодні відбуваються (Ritzer, 2002, p. 31).

Англійські соціологи, Е. Гідденс та З. Бауман, зауважують, що для сучасного суспільства є характерною не заміна одних традицій і звичок на інші, але множинність джерел традицій, звичок та знань, що змушує сумніватись в правильності вибору одного чи багатьох з них та формує мінливу постійно рефлексуючу ідентичність. За умов швидкоплинного суспільства, нестійкість і пластичність ідентичності стають явищем закономірним і природним (Giddens, 1999, p. 31), сучасній свідомості притаманна нова «короткострокова» ментальність (Giddens, 1999, p. 53). Ю. Габермас визначав віхи суспільного розвитку через культурні зміни, які відбуваються і які відбудуться у майбутньому з індивідами в соціальних спільнотах – народах, етносах, з сім'єю та формами їх діяльності, де «соціальне» розуміється не на раціональних принципах, владі, спільному виробництві, а на інакших засадах – ірраціональності, свободі, творчості.

Особливою рисою цього концептуального підходу, на думку Дж. Рітцера, є рівноправність різноманітних стилів мислення, плюралізм естетичних стандартів, заперечення градації культури на «високу» та «низьку», взагалі відкидання культурної традиції просвітництва етапу модернізму. Ставиться під сумнів доцільність створення єдиної суспільствознавчої теорії, однак усвідомлюється необхідність використання всієї теоретичної спадщини для здійснення нового синтезу (Ritzer, 2002, p. 94). Низка соціологів постмодерністів поділяють думку Дж. Рітцера та стверджують, що доречно говорити про рівноправність різних культур, незалежно від ступеня їх розвитку, довершеності, акцентують на рівноправності відмінних уподобань, стилів життя, стандартів, смаків, тощо. Е. Гідденс вважає, що в суспільстві постмодерністського типу головну роль відіграватиме ідея суб'єктивації всіх соціальних процесів, пов'язаних із культурною активністю різних соціальних спільнот (Giddens, 1999, p. 38–39).

Мабуть, що чи не найгостріше в постмодерному мисленні постає питання ідентичності сучасної людини. На етап і становлення модерну питання ідентичності стосувалось передусім створення та захисту ідентичної цілісності особистості, а от за умов модерну воно скоріше протилежне: якщо за часів модерну ригідність (спротив) та жорсткість допомагала соціальному виживанню, то тепер незмінна ідентичність частіше йому шкодить.

У часи модерну, на думку прихильників цього підходу, з'являється нова космополітична ідентичність – людство. Раніше національно-культурна

ідентичність виводилась із поділу на «своїх та чужих», «друзів та ворогів». Як наслідок, людство в епоху постмодерну створює своїх внутрішніх і зовнішніх опонентів – нелюди-терористи в середині, загрозливі «інопланетяни», агресори зовні. Це формує нові «архетипи постмодерну». Неоспіритуалізм, екстравагантні секти, культу і хаотичні фрагменти традиційних релігій (східних і західних) поступово створюють особливий настрій, в якому не має ні суворості догматів пре-модерну, ні послідовного атеїзму модерну. Знаний британський фізик Стівен Хокінг, доречно зауважує з даного приводу, що лише планетарний ворог може заставити людство об'єднатись і припинити ставитись вороже одній країні до іншої, використовувати ресурси лише на національному рівні, забуваючи, що вони є надбанням усього планетарного людства, а не окремих спільнот. Інакше, без планетарної загрози зовні, в глобальному сенсі людство продовжуватиме жити в категоріях «свій-чужий» (Hawking, 2011, p. 202).

Самоідентичність особистості етапу постмодерну, на думку Е. Гідденса, все більше сприймається сьогодні не як визначена та остаточно сформована, але як «незавершений проект» в процесів його становлення та розвитку. У середовищі швидко змінюваного соціуму та продовження тривалості життя до сотні років кожна особа фізично, ментально та соціально знаходиться в умовах самооновлення заради самозбереження, і це не катастрофа, а закономірний соціальний процес, якому відповідає нова філософія часу і самого життя.

При цьому не треба забувати, що ідентичності постмодерну, як на це вказує український соціолог М. Соболевська, мають умовний, ігровий, «перформативний» характер, що формує складну мозаїчну систему ідентичностей. Одна частина суспільства знаходиться в постмодерні, інша – в модерні, третя – в пре-модерні. Мозаїчність ідентичностей в суспільстві зумовлює одночасне співіснування елементів всіх трьох етапів: пре-модерну, модерну та постмодерну в одному територіальному просторі. Так, пре-модерний традиціоналізм, модерний прогресизм проявляють себе на постмодерні стичному Заході, а постмодерністський плюралізм проникає в архаїчний соціальний простір Сходу та країн Третього світу (Sobolevska, 2010, p. 85).

Постмодерн уможливив повернення притаманних лише пре-модерну парадигм. В цей період процес формування цілісної особистості має декілька етапів: від ототожнення себе з пре-модерним «малим Ми» (тобто, ідентифікації себе з локальною спільнотою), модерним «великим Ми» (будучи частиною в ланцюзі промислової ланки по відношенні до зовнішнього світу) до ототожнення з особистим «Я» (ототожнення себе зі своїм внутрішнім світом та своїми суб'єктивними «ідеалами»). Формування «Я» в період постмодерну несе в собі різноманітні уявлення про себе та свої суб'єктивні характеристики в

теперішньому та в майбутньому, а також ставлення до себе, до різних відтінків своєї особистості.

Людина в «ситуації постмодерну» довільно використовує абсолютно не поєднані між собою світогляди, дискурси, сегментив. Однак, в соціальному вимірі постмодерну не існує не лише обмежень, відсутні в ньому і орієнтири. Кожен вільний вірити в що завгодно, вважати себе та інших ким завгодно, декларувати що завгодно. Індивідуалізм в постмодерні досягає своєї логічної межі, та звільняючи особу не лише від суспільства, але і від будь-яких форм колективної ідентичності, все більше проводячи часу у віртуальних світах мережі Інтернет, переміщаючи поступово туди і працю, і дозвілля, люди постмодерну звикають до володіння ігровою ідентичністю, вибираючи собі маски, ніки, ролі, стратегії.

За аргументами постмодерністів, сучасний соціум перейшов новий поріг динамічної складності, заснований на упорядкованому хаосі, в результаті якого виникають розриви соціуму, що знаходиться в різних темпомірах. Ці розриви призводять до порушення цілісності розвитку. Внаслідок цього соціальні системи все більше втрачають стабільність і відхиляються від рівноваги. Адаптуються до нелінійної динаміки лише системи і актори, котрі проявили більшу рефлексивність у порівнянні з етапом модерну. Нелінійна динаміка затребувала інакші культурні коди і симулякри реальності, що входять в суспільну свідомість. Стає очевидним, як відзначив О. Погорілий, що формується плюралістична суспільна свідомість з унікальними груповими й індивідуальними пластами, з розривами і парадоксами, які відрізняються від колишнього суспільної свідомості, що представляв собою цілісну систему (Pohorilyi, 1996, p. 224).

Згідно з твердженнями прибічників постмодернізму, наразі відбувається процес складання нового світового співтовариства і нової свідомості, в основі суспільного життя якого лежать ринково-економічні відносини, ліберально-демократичні інститути, й головне – нові соціокультурні форми з помітними ознаками споживацтва, комерціалізації, бездуховності тощо. У наслідок глобалізаційних, уніфікаційних тенденцій у сучасному світі з'явилися нові міждержавні структури, особливістю яких є відносно високий рівень стабільності, а вимоги до країн, що бажають вступити в нього, досить суворі. Від таких спільнот вимагається «нова свідомість», що є результатом повної відмови від минулого, бо в новій глобальній системі, постмодерній – не діють старі категорії. Водночас, на сьогоднішній день спостерігається запит на повернення до локальної ідентичності та відстоювання соціокультурних відмінностей національних спільнот в середині «глобального села». Такі тренди виступають безпосередньою рушійною силою становлення нового суспільства.

Отже, постмодерністський ракурс бачення сучасної суспільної дійсності, через абсолютизацію суб'єктивізму та фрагментаризацію соціальної реальності, пропонує нові форми ідентичності на особистісному, груповому та соціальному рівнях. Якщо ідентичність етапу модерну намагається зупинити час за допомогою «маркерів ідентифікації», ідентичність етапу постмодерну навпаки, намагається демаркувати суб'єктивні сприйняття. Провідним сюжетом в описах такої людини є сегментарна, суперечлива ідентичність особи. Раніше вважалося, що людина переживає почуття неперервної самототожності з цілісним образом свого «Я», в його нероздільній єдності зі всіма соціальними зв'язками. Тепер ідентичність розуміється як почуття перервної самототожності, іншої в кожний інший момент, до того ж внутрішньо дискретної, де співіснують «Я» та «Інший». Поява і закріплення в ідентичності людини певного «Іншого» є проявом багато сегментності особи та амбівалентності її духовного світу. Інколи стосовно такої особи вживається термін «фрагментований суб'єкт», в якого немає фіксованих, стабільних, незмінних характеристик.

Насамперед, постмодерністи наполягають на безболісному переживанні людиною своєї сучасності та на досить легкому пристосуванні особи до неї. Для сучасної (або постсучасної) людини, на їхню думку, характерними є більша стурбованість якістю життя, прагнення досягти успіху в соціальному плані, але найбільше – потреба захистити цінності індивідуального, приватного життя, індивідуальне право на автономність, невтручання суспільства у справи конкретної людини, право на щастя. Для такої сучасної людини притаманна нетерпимість до будь-яких проявів приниження гідності особи, обмеження права свободу вибору. Прибічники постмодерністського бачення звертаються не тільки до об'єктивного аналізу того, що було створено і придумано людством (розуміння нових технологічних процесів), а й навпаки до потреб повернення в «магічний світ» минулого. Про що свідчить поширення практик чаклунства, різних забобонів і містики в суспільному житті після доби Просвіти. Ще одним важливим фактором сучасної епохи є глобалізація – універсальне поширення однорідних культурних зразків і постійне створення єдиної глобальної системи економіки, соціального управління, що відбувається за рахунок знецінення традицій і особливостей.

Охарактеризувавши деякі суттєві риси постмодерністського бачення, що дозволяють відрізнити його від парадигми модерну в соціології, спробуємо дати загальну характеристику цього витлумачення процесів соціокультурної ідентифікації. Передусім, постмодерністський підхід зосереджується на соціокультурних аспектах існування соціуму: способі життя, ціннісних орієнтацій, світу дозвілля, уподобань, моделях людських взаємин тощо, за контрастом із домінацією економічного детермінізму, сцієнтизму, раціоналізму

і прагматизму часів модерну. Постмодернізм виступає і як методологічна альтернатива позитивістського модернізму, і як ідеологічна позиція, що ґрунтується на плюралізмі оцінок і висновків. Звідси процеси соціокультурної ідентифікації відзначаються багатоскладовістю, плинністю і фрагментарністю. Так, в традиційному суспільстві на запитання: хто/що ти є?, насамперед, особа назвала б свою приналежність до місцевості, етнічної спільності, віросповідання. В модерному суспільстві на це питання відповідь містила б – положення в суспільній ієрархії, професію, статки..., а у постмодерному суспільстві – цим би не обмежились і додали якісь характеристики способу життя, уподобання, смаки, орієнтації тощо, які б значно урізноманітнювали сегментацію конкретного соціуму. Наприклад, громадянин Франції, африканського походження, футбольний фан, гей, без певного фаху, активіст руху «жовтих жилетів»... або ж німець, турецького походження, мусульманин, консерватор, робітник концерну «Фольксваген», веган, захисник природнього середовища... Хто вони за основною характеристикою? Вони самі обиратимуть свою головну ідентичність.

Отже, за обставин постмодерну особа має можливість у своїй багатоскладовій ідентичності вибирати якісь риси, які вона виділятиме як головні для себе, та з часом замінювати їх. Немає нічого вічного і визначального. Навіть стать можна змінити чи стати транссексуалом. Таким представляється постмодерністське бачення соціокультурної ідентифікації за сучасних умов.

Взагалі сучасне соціальне знання характеризується гуманізацією та орієнтацією на дослідження культурної складової в соціальних процесах, чим власне і вирізняється постмодерністська соціологія. Закономірним етапом еволюції соціальних наук є поява підходу, який отримав назву «культуральна соціологія».

Концепція «культуральної соціології»

Автором цієї концепції є відомий американський теоретик Джеффри Александер. В історії соціальних наук завжди була соціологія культури, проте вона не пов'язувала себе з інтерпретацією колективних значень, не відслідковувала простір моралі та емоцій, які так глибоко впливають на життя індивідів та груп, та інші речі, які виходять за межі соціології культури. Натомість саме колективні емоції та ідеалістичні сприйняття є центральними для методів та теорій культуральної соціології, адже саме ці суб'єктивні та внутрішні чинники є настільки потужними, що здається – вони правлять світом. Соціально конструйована суб'єктивність формує колективні цілі, окреслює правила функціонування організацій, визначає моральну складову законів, творить поле значень та мотивації для економіки та технологій. «Культуральна соціологія» уникає ідеалізму, але не фактів колективної

ідеалізації. В нашому постмодерному світі фантазія та реальність, фактичні та фіктивні наративи настільки тісно сплетені між собою, що відділити їх одне від одного виявляється складним завданням, яке вимагає особливих підходів. Реальність вже не така реальна та прозора, як її бачили раніше. Справжнє розуміння соціокультурних процесів потребує комплексного та глибокого розуміння культурних структур, що складають внутрішній зміст цих процесів.

Наріжною ідеєю «культуральної соціології» є ідея про те, що кожна дія, інструментальна, рефлексивна, або вчинена під тиском зовнішнього середовища, є певною мірою інтегрованою у внутрішнє поле смислів та значень. Щодо цього внутрішнього середовища актор не може бути цілком раціональним та інструментальним. Це такий ідеальний ресурс, який водночас уможлиблює та обмежує дію, забезпечуючи відтворення та видозміну структури. Соціальні інститути, з точки зору «культуральної соціології», якими б вони безособовими та технократичними не були, все одно в своїй основі мають таку ідею-культурну складову, яка визначає їхню організацію, окреслює цілі та надає можливість їхньої легітимації в очах суспільства.

Актуальність вивчення даної проблематики полягає в широких можливостях застосування методів «культуральної соціології» для повного, всебічного і адекватного вивчення динамічної та складно координованої системи соціокультурної реальності сьогодення. Використання методів «культуральної соціології» дозволяє уникнути спрощеного та недостатньо повного аналізу соціокультурної реальності та усвідомити внутрішню логіку складних процесів у всіх сферах соціокультурного життя.

Варто наголосити, що на визнання багатьох аналітиків в наш час спостерігається помітний теоретичний «зсув» (прихильники постмодернізму говорять про «постмодерний поворот») у розвитку соціологічної теорії. Суть його найкраще висловив знаний американський соціолог Б. Тернер: «сучасна соціальна теорія здійснила поворот на 180 градусів, віддавши пріоритети культурним явищам і культурним відносинам»

Представляється можливим виокремити три напрямки змін на теоретичному поприщі – від фокусуванні уваги на вивченні соціальних систем, що склались і стабільно функціонують, до плинних полів соціальних сил, від характеризування етапів еволюційного розвитку до розгляду індетермінованого соціального становлення, «відкритого майбутнього» невизначеного і непередбачуваного, від зосереджуванні на поясненні дій соціальних суб'єктів та процесах, на функціях, ролях, структурній обумовленості та ін. до звернення до інтерпретуючого актора, який наділяє смислом, робить вибір, продукує символи, вірування..., тобто від «гомосоціологікус» до «гомокогнітанс». Таку парадигмальну зміну не важко побачити в останніх творах найпомітніших сучасних теоретиків – Е. Гідденса,

П. Бурдьє, Ю. Габермаса, С. Леша, І. Валлерстайна та багатьох інших. Означена тенденція очевидна.

Александр послідовно відстоює позицію активної ролі соціального аналітика у відображенні суспільних процесів. Після К. Маркса він наголошує, що завданням соціологів є не тільки пояснювати оточуючий світ, а й перетворювати його. Цей принцип має реалізуватися в культуральній соціології, оскільки «якщо світ ґрунтується на колективному розумінні його – то і зміна світу завжди включає, значною мірою, зміну цього розуміння». Тобто відбувається конструювання соціального світу за схемами його інтерпретації в інтеракціоністсько-феноменологічному ракурсі, а звідси і важливість місії соціологів та, взагалі, інтелектуалів у теоретичному витлумаченні суспільного життя.

Тут Александр рішуче долає позитивістсько-утилітаристську обмеженість функціоналістського підходу, в руслі якого він формувався як теоретик, доповнюючи його інтеракціоністськими, феноменологічними, немарксистськими та іншими положеннями. Більше того, в концепції культуральної соціології він йде далі, рухаючись від своєї відомої неофункціоналістської, вже більш інтегративної теорії, до суб'єктивно активістській позиції. Так, він зазначає, що фактуальному, об'єктивістському викладу історії протиставляється в культуральній соціології інтелектуальна праця, яка споріднена з «пророцтвами і поклонінням», яка є наративною, що включає «прориви віри» і «віру у прориви», священне і профанне одночасно.

За Александром, витлумачення таких широковживаних понять як модерність, капіталізм, соціалізм залежить «від історичної чуттєвості», де наративність переважає пояснювальність, або інакше, есхатологія перемагає епістемологію в такого роду соціологічному теоретизуванні.

У цьому сенсі він долучається до того нового підходу в соціологічному мисленні, що позиціонує себе як альтернативу позитивістській соціологічній традиції, де людські дії пояснюються зовнішніми соціальними чинниками, які зумовлюють характер цих дій.

Основна ідея культуральної соціології відповідає загальнонауковій тенденції сучасності щодо гуманізації знання та підвищення уваги до ролі культури. Культуральна соціологія відстоює автономність культури, її окремішність від соціального та використовує цей постулат в якості обґрунтування «сильної програми» і досліджень соціокультурного середовища. Особливість цього підходу полягає в системному дослідженні культуральних структур, що володіють здатністю явно або латентно (приховано) впливати на процеси соціального життя.

Низка примітних подій у розвитку світової гуманітарної думки спричинилися до появи культуральної соціології як специфічного підходу.

Серед них варто відзначити лінгвістичний поворот у філософії, переосмислення герменевтики, структуралістську революцію у гуманітарних науках, символічну революцію в антропології, культурний поворот в американській історіографії. За всіма цими знаковими процесами стоїть психоаналітичний підхід, як у науковому, так і в повсякденному житті дослідників – засновників культурального підходу.

Кожен із сучасних підходів до вивчення культури, які описані в давній роботі виходить з інтересу радше до осмисленої, аніж до інструментальної дії, а також є прихильним ідеї незалежності символічних систем від позакультурних варіантів детермінації. Розбіжності, що існують між даними підходами, стосуються того, що саме ця автономія припускає. Основні з них пов'язані з відповідями на наступні запитання: Наскільки незалежна культура? Як повинні встановлюватися її взаємини із суспільством? Розбіжності існують також із приводу внутрішньої будови культури. Які її ключові елементи, і як вони взаємозалежні один з одним?

Основною сферою досліджень культуральної соціології та застосування її положень є дослідження колективних ідентичностей, суспільної моралі, процесів та середовища громадянського суспільства, аналіз історичних подій, дослідження травматичних історичних процесів та явищ, таких як війни, тероризм, тощо. Значна увага приділяється медіа середовищу та символічним комунікативним впливам. Отже, зростання наукового інтересу до цієї теорії пов'язане з гуманізацією науки та розвитком критичного мислення. Розуміння внутрішніх латентних умов та характеристик процесів, що відбуваються в соціокультурному середовищі дозволяє прогнозувати та моделювати середовище, уникаючи критичних та травматичних для соціальних спільнот подій. Саме в цьому і полягає наукова перспективність «культуральної соціології».

Політика ідентичності в полікультурних суспільствах

Відомий американський теоретик Ф. Фукуяма у статті «Ідентичність: запит на достоїнство і політика образи» (2018 р.) проголосив, що політика ідентичності стала головною у наш час концепцією, що пояснює багато чого, що відбувається у глобальних справах (Fukuyama, 2018). За його аргументами, політика вже не є відображенням суперечностей і конфліктів у сфері матеріальних інтересів, як це переважно було раніш, почуття і дії людей визначаються іншим, а саме – вмотивовуються відчуттями достоїнства, приниження, меншовартості і тому подібним (тобто національної, статевої, расової, конфесійної приналежності). «Культурні війни», які прокочуються світом, викликаються саме такими відчуттями. Вони вже не є другорядними на тлі ідеологічних, класових протистоянь. Як відомо, глобалізація породжує не тільки уніфікацію, гомогенізацію способу життя, смаків, споживання тощо, але

й глокалізацію, масового відтворення специфікованих моделей поведінки, локалізованих за місцем проживання колективних бажань, уподобань, нестандартних ціннісних орієнтацій, тенденцію до більшої різноманітності суспільств і потребує уваги до вимог малопомітних раніш груп людей.

Демократичні суспільства сегментуються на спільноти з вузькою ідентичністю або свого роду племена, а це може загрожувати розколами і конфліктами. В XXI ст. набула поширення політика мультикультуралізму, котра була націлена на захист культурних інтересів «інакших» соціальних груп, відмінних від домінуючих культурних стандартів. Суспільство розглядалось у вигляді цілісності, яка розбита на невеличкі спільноти із різним світобаченням, досвідом, звичками і смаками. Політика визнання «інакшості», толерантності і взаємоповаги мала би слугувати суспільній інтеграції. Проте виникали чисельні проблеми і напруження, коли етнічні, релігійні, расові спільноти мігрантів не поділяли цінності, норми і правила поведінки місцевої більшості, воліли жити за своїми звичаями і нормами, хоча користувалися благами і стандартами саме суспільства корінного населення. Ба більше – у середині розвинутих суспільств стали виникати групи, що претендували на особливе до них ставлення і права. Частина з них виглядає обґрунтованими: наприклад, плем'я глухонімих. Частина – спірними: наприклад, в США рух «я також» (me too). Йдеться про оприлюднення фактів сексуальних домагань, скоєних у минулому, деякими активістками феміністського руху. (Відомий скандал з членом Верховного Суду США із звинуваченням його у, нібито, таких діях у студентські роки). Крім цього, взагалі «плем'я феміністок» вимагає не тільки рівності з чоловіками, що у наш час є нормою в цивілізованих країнах, але й поваги до жіночої відмінності.

Варто погодитись, що ідентичність – це, передусім, набір переконань і способу життя, а не етнічна чи статева приналежність. Згідно аргументів Ф. Фукуями, краще вживати поняття «кредо-ідентичність» (creedal identity), «кредова національна американська ідентичність», яка будується не на расовій, релігійній чи етнічній приналежності, а на певних переконаннях і цінностях. Відповідно, політика ідентичності має спиратися на стратегії інкультурації, прищеплення і засвоєння визнаних цінностей.

Цікавою у цьому плані є концепція неотрайболізму (нової племінності) французького постмодерністського соціолога Мішеля Маффесолі. Він звертає увагу на утворення нових форм спільнот, які визначаються «латентно централізованою соціальністю», цементується «внутрішньою силою», яка «передуює владі та є підставою для її вираження в різних формах» (Maffesoli, 2018, p. 19). Ця активно задіяна в сучасному неотрайболізмі сила є принципово ірраціональною, вона відійшла від «принципу логосу», утилітарних мотивів, що домінували в часи модерну, а повернулася до «принципу еросу», перш

значущості чуттєвого, емоційного. М. Маффесолі наголошує, що сучасний «трайболізм є явище культурне, а вже потім політичне, економічне чи соціальне», члени нинішніх племен вважають за краще «перебувати в спільному задоволенні», «перебувати в стані радості від світу», ніж впроваджувати якісь економічні, політичні чи соціальні проекти (Maffesoli, 2018, р. 20). З цим феноменом соціолог пов'язує спонуки зануритись у колективну несвідомість, масові фантазії, різноманітні експерименти в сфері дозвілля, що вказують на архетипові прояви у нашому житті незмінної людської природи. Присутність віталізму можна знайти у сучасній молодіжній музиці, стилю в одязі, сексуальних відхиленнях, які спостерігаємо в суспільних істеріях, у прагненнях прикрасити своє тіло, «надати життю відтінок дикунства» та ін. М. Маффесолі робить висновок, що парадоксальний феномен постмодерності полягає у наголошенні на усьому, що стосується коріння, витоків, примітивного і варварського, а трайбалізм є виразом спроб повернення до свого коріння.

У багатьох прибічників постмодерністського ракурсу бачення нинішніх соціокультурних процесів фіксується потреба заміщення ідеалу епохи модерну: зрілої, сильної, розумної, активної особистості – на «вічну дитину», яка своїм способом життя, вподобаннями, демонстрацією свого тіла доводить відданість тому, що її формує. Життєрадісність варварського існування, спільне переживання почуттів та емоцій, значимість дозвілля, вульгарні розваги усе, що було вилучено з нашого раціонального суспільства, знаходить своє місце у сучасному неотрайбалізмі. Саме у ньому підкреслюється важливість емпатичної соціальності: на зміну обміну товарами, як фундаментальної основи співіснування людей, приходять обмін почуттями, що відіграють роль об'єднуючої сили. Крім цього сучасний трайбалізм звертає увагу на важливість відчуття належності до певного місця та спільноти, що є основою всього суспільного життя. (Maffesoli, 2018, р. 24.) Отже знову повертає нас до проблем ідентичності, нових чинників, які її формують .

Висновки

Як зауважують соціологи останніх десятиліть, зростає значимість саме культурних факторів суспільного життя. Так і у формуванні ідентичності сучасної людини, у її інтегрованому вигляді, поряд з національною, громадянською, соціально-статусною складовими, культурна ідентичність – відіграє усе більшу роль при створенні й функціюванні людських спільнот. Особливо за умов глобалізації, виникнення полікультурних соціумів, транскультурних впливів та чинників, що потребують вивчення та нової концептуалізації.

References:

1. Aron, R. (2004). *Etapy rozvytku sotsiologichnoi dumky* [Main Currents in Sociological Thought]. Translated from English. Kyiv: Yuryst.
2. Bauman, Z. (1996). *Myslit' sotsiologicheskii* [Intimation of Postmodernity]. Translated from English. Moscow: Aspekt-Press.
3. Fukuyama, F. (2018). *Identity: The Demand for Dignity and Politics of Resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
4. Giddens, A. (1999). *Sotsiologhiia* [Sociology]. Kyiv: Osnovy.
5. Hawking, S. (2011). *A Brief History of Time*. New York: Bantam.
6. Kostenko, N. ed. (2018). *Uchast u kulturi: liudy, spilnoty, stany* [Cultural participation: people, community, state]. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine
7. Lash, S. (1990). *Sotsiologhiia postmodernizmu* [Sociology of Postmodernizm]. Translated from English. Kyiv: Kalvariia.
8. Lyotard, J-F. (1998). *Sostoyanie postmoderna* [The Postmodern Condition]. Moscow: Institute of experimental sociology.
9. Maffesoli, M. (2018). *Chas plemen. Zanepad indyvidualizmu u postmodernomu suspilstvi* [Tribes time. The decline of individualism in postmodern society]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia Publishing.
10. Pohorilyi, O. (1996). *Sotsiologichna dumka XX st.* [Sociological Thought of XX century]. Kyiv: Lybid.
11. Ritzer, G. (2002). *Sovremennaya sotsiologicheskaya teoriya* [Contemporary Sociological Theory]. Saint Petersburg: Piter.
12. Sobolevska, M. (2010). *Neofunktsionalistski ta poststrukturalistski teorii v suchasni sotsiologii* [Neofunctionalists and poststructuralists theories in contemporary sociology]. Kyiv: Dukh i litera .
13. Tancher, V., Skokova, L. (2010). 'Smyslentsentrovanyi pidkhid kulturalnoi sotsiologii' [Meaning orientation approach of cultural sociology]. *Sotsiologichni doslidzhennia kultury: kontseptsii ta praktyky* [Sociological researches of culture: concepts and practice]. Kyiv: Institute of Cultural Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 35–60.